

'n Groene in *De Nieuwe Gids*, Frederik van Eeden, *De kleine Johannes* en die ekologiesme

Wium van Zyl
Departement Afrikaans & Nederlands
Universiteit van Wes-Kaapland
BELLVILLE

Abstract

An ecologist in *De Nieuwe Gids*, Frederik van Eeden's *De kleine Johannes* and ecologism

*The famous late nineteenth-century Dutch literary rebels, the Tachtigers, chose a part of Frederik van Eeden's *De kleine Johannes* as the opening text for the first edition of their literary mouthpiece, *De Nieuwe Gids*. Closer analysis in this article shows, however, that the novel contradicts precisely those literary ideals it was supposed to embody. Much more than being an illustration of the Romantic poetics favoured by the movement, it tends to be a rather didactic defence of ecological ideals and a literary preview of ideas Van Eeden would later advocate much more outspokenly. In his so-called Walden Experiment, inspired by the views of the American ecologist Henry David Thoreau, he would even try to put these ideals into practice. This experiment did not bring about the social success Van Eeden hoped for, but in an ironical way it did fulfil a prophecy in *De kleine Johannes*: "Among people you will experience endless sorrow ...".*

1. Inleidend

Frederik van Eeden se *De kleine Johannes* waarvan 'n gedeelte deur die opstandige Nieuwe Gidsers gekies is om die eerste uitgawe van hul blad mee te open, staan in spanning met juis die literêre ideale wat dit moes vergestalt. Veel eerder as tipiese Tagtigerprosa, is dit 'n didaktiese verdediging van ekologiese ideale en 'n literêre voorloper van idees van dié aard wat Van Eeden later veel krasser sou uitspel en in die praktyk

beslag sou probeer gee. Desondanks het kritici tot dusver vanuit hierdie invalshoek nie verder gekom as opmerkings oor die boek nie. Die ekologiese is trouens 'n ewe relevante uitgangspunt as dié waarop ander vorme van ideologiekritiek gegrond is.

Die *ekologie* is 'n subdissipline van die biologie en bestudeer die verhouding tussen plante, diere en mikro-organismes en die omringende omgewing. Hierby staan die kwessie van natuurlike voedselkettings sentraal. Oor laasgenoemde is daar veral twee denkrigtings:

- * Volgens sommige ekoloë bestaan daar 'n natuurlike en daarom uiters sensitiewe ewewig in die voedselkettings.
- * Ander betwyfel dié ewewigsidee en vind dat die natuur juis voortdurend aan die ontwikkel is.

In ons tyd het ontstelde omgewingsbeskermers veral eersgenoemde ekologiese uitgangspunt begin aangryp. Die organisasies wat in die proses ontstaan het, beklemtoon dikwels dat die 'natuurlike ewewig' versteur is en hulle wil hê dat die mens weer in harmonie met die natuur moet begin leef. Op grond van wat hulle sien as 'vaste' ekologiese wette lei hulle maatskaplike norme af. Sodra dié punt bereik word, het ons te make met 'n ideologie waarvoor die term *ekologiese* meestal gebruik word (Van Stokkum, 1987:4). Populêrweg word verwys na Groen-politiek of die Groenes.

Die politieke opkoms van die ekologiese in die afgelope dekades is algemene kennis. Ook in Nederland het dit gelei tot partyvorming, onder meer van die huidige *Groen Links*. Geen Nederlandse politikus kan trouens meer sake soos natuurbeskerming en energiebesparing ignoreer nie, soos ook duidelik geblyk het in die verskillende verkiesingsveldtogte wat in 1994 in Nederland gevoer is. Willem Pijffers (1991) vat die situasie soos volg saam in die *NRC Handelsblad*: "Nederlanders staan teenoewer het verskynsel 'natuur' soos Amerikanen teenoewer 'cultuur': ze bezitten er weinig van, leven er niet echt mee, maar kunnen je er alles over vertellen!"

Die ekologiese en Groen-politiek het sy wortels reeds in die Romantiek wat op sy beurt 'n reaksie was op die 18de-eeuse Verligting. 'n Tipiese Romantiese gedagte is dat die mens hom nie in die eerste plek deur die abstrakte rede moet laat lei nie, maar deur die natuur.

Die invloed van die Romantiek het, op die werk van enkele skrywers na, in die loop van die 19de eeu betreklik op die agtergrond gebly in die Nederlandse letterkunde. Die Tagtigers sou pas sorg vir 'n inhaalmaneuver. In teenstelling met onder meer Engeland bly die Industriële Revolusie se invloed eweneens lank uit in Nederland. Pas teen 1870 begin die tegniese en ekonomiese vernuwing momentum kry en raak die land in die greep van die vooruitgangsmite.

Dit is die klimaat waarin die Tagtigers opgroei en aan die woord kom. Teen 1876 wanneer die Noordsee-kanaal voltooi word en sterk ingryp op die ekologie van die omringende duinelandskap wat op daardie stadium nog byna ongeskonde was, is Frederik van Eeden 'n ontvanklike sestien jaar oud.

Die Romantiese reaksie teen die industriële verligtingsdenke het op hierdie stadium reeds elders ter wêreld onder meer sterk tot uiting gekom in die denke en optrede van verskeie prominente hervormers.

In die VSA trek die Amerikaanse anargis en natuurkenner Henri David Thoreau (1817-1862) hom in 1845 terug in 'n hut langs die Walden-meer in die woude van Massachusetts. Daar skryf hy eers 'n klassieke werk oor burgerlike ongehoorsaamheid (1849) en dan 'n uiters invloedryke boek oor die lewe in harmonie met die natuur, getitel *Walden, or Life in the Woods* (1854). Uit ideologiese skatpligtigheid teenoor die Amerikaner doop Frederik van Eeden die sosialistiese hutkolonie wat hy later (1898) buite Bussum vestig, eweneens Walden.

Die beroemdste van die 19de-eeuse hervormers is waarskynlik Leo Tolstoi. In 1879 op 51-jarige leeftyd (Van Eeden is dan negentien) kom hy tot bekering van sy bestaan as aristokraat. Hy probeer sy lewe vervolgens inrig volgens 'n soort Christelike anargisme. Hy keer terug tot die primitiewe boerebestaan, begin self sorg vir sy basiese lewensmiddele en word vegetariër. In die Russiese boer van dié tyd is die primitiewe goedheid volgens hom nog bewaar.¹

Ook die Tagtigers met hul verset teen onegtheid in die kuns is geestelik

¹ Gera (1991) toon aan dat Van Eeden ten minste op 'n later stadium op hoogte was van dié Russiese skrywer se werk en idees.

verwant aan hierdie hervormers. Deel daarvan is hul pogings om die menslike gevoelslewe oop te vlek en self met oop sintuie te lewe.

2. Onenigheid

Juis Van Eeden se neiging om as hervormer verder te gaan as sy kunsbroeders vervreem hom egter mettertyd van die meeste van hulle. 'n Krapperigheid met Willem Kloos ontstaan trouens alreeds oor die slot van *De kleine Johannes*.

'n Gewilder openingstekst vir die eerste uitgawe van *De Nieuwe Gids* (1 Oktober 1885) sou die redaksie moeilik kon vind. Binne tien jaar nadat *De kleine Johannes* (1887) as boek by die firma Mouton verskyn het, beleef dit vyf herdrukke. Dit word ook al gou vertaal in Duits (1892) en Engels (1895) en daarna in minstens nog 'n agtal ander tale. Van Eeden maak in die proses helaas al onmiddellik eerstehands kennis met die 'parasitisme' van die kapitalisme waaroor hy later so fel sou skryf. Die uitgewer het hom naamlik in sy jeugdige onkunde so ver gekry om die eiendomsreg op die boek vir f150 te verkoop. Toe hy dit daarna wou terugkoop, eis Mouton die onmoontlike bedrag van f10.000 !

Ondanks die gewildheid was hierdie allegoriese sprokie 'n ongemaklike geval vir die Nieuwe Gidsers en Tagtigers. Soos Jan Fontijn dit in sy Van Eeden-biografie (1990:182) stel, was "Van het Nieuwe Gids-proza, waarvan Van Deyssel in 1886 in zijn 'Over Literatuur' welsprekend de criteria vaslegde, (...) in *De kleine Johannes* niets te bespeuren". Kloos gaan 'n jaar later in die tydskrif op kenmerkende direkte manier op die kwessie in: "De kleine Johannes' is geen kunst, die bestaat alleen om haarzelfs wil, maar ook om het etische gedachtenleven, dat er in gesymboliseerd wordt en om de sentimenten die het door associatie in ons opwekt" (Kloos, 1904:49-54). En ten opsigte van die boek se gewildheid verwys hy na die "vele leesgrage halfbeschaafden" wat dit so "dichterlijk" noem en die verhaaltjie só mooi vind omdat daar soveel oor blomme en voëls gepraat word!

Die geskil is terug te voer na die kritiek wat "enige Nieuwe Gidsvrienden" volgens Fontijn (1990:198) al voor publikasie lewer. Hulle het dit teen die Jesus-agtige figuur wat Van Eeden in die slot invoer en Johannes die weg

laat wys na “waar de mensheid is en haar weedom”. Van Eeden slaan die kritiek in die wind.

Kloos se irritasie met die boek gaan nie slegs daarom dat dit nie kuns om die kuns is nie, maar kennelik ook oor die ideologie self. Met die oënskynlike Christelike strekking gaan Van Eeden in teen een van die belangrikste geestelike ontwikkelinge wat die Tagtigers kenmerk, naamlik hul breuk met die kerk en geloof (Endt, 1990:154).

3. Die Jesus-figuur

Wat is nou werklik die situasie met die Jesus-agtige figuur? Omtrent Van Eeden is immers bekend dat hy op daardie stadium allermens ’n Christen was. In *De kleine Johannes* self word die Christelike godsdiens etlike kere skerp gekritiseer en eintlik selfs verwerp.

Wanneer die skrywer vir Johannes konfronteer met die tradisioneel gelowige familie van Robinetta, laat hy hom byvoorbeeld die op die oog af godslasterlike woorde van Windekind herhaal: “Ik heb geen eerbied voor God. God is een grote petroleumlamp, waardoor duizenden verdwalen en verongelukken” (Van Eeden, 1949:112)². En deur die vertelling van die oorlogsgugtige vredemier vroeër in die teks word die geskiedenis van die Christendom met sy onverdraagsaamheid, godsdiensoorloë en eensydige splintergroepe geparodieer.

Veral wanneer Windekind en Johannes direk teenoor die godsdienstige mens gestel word as dié ’n byeenkoms in die woud hou, word die saak op die spits gedryf. Die Christene vertrap die plante, hul harde gesange laat kraaie en konyne verskrik padgee terwyl hul sigaarrook die geur van die kanferfoelie verdring. Wanneer hul bleek leier praat “van de heerlijke natuur en de wonderen der schepping, van Gods zonneshij en van de lieve vogelen en bloemen” (Van Eeden, 1949:56) meen Johannes nog dat die man Windekind ken. Windekind ontmasker dit egter as stereotiepe woorde waaragter eerder onkunde omtrent die natuur skuilgaan: “Hij kent mij niet, – de zon, de vogelen, de bloemen evenmin. Het is alles logen wat hij zegt” (Van Eeden, 1949:57). As die man nog verder gaan om te sê “dat

² *De kleine Johannes* word vir die eerste keer in 1887 gepubliseer. Vir die doeleindes van hierdie artikel verwys bladsynommers na die 1949-uitgawe.

God ter wille van hun bijeenkomst de zon zoo vroolijk had laten schijnen”, en dus die natuur én God as’t ware opeis vir die groep, lag Windekind hom uit en gooi hom met ’n akker. Daarna lewer die natuur met soveel sukses ’n veldslag teen die mense dat hulle finaal ontluister word.

Die skrywer laat vervolgens vir Windekind die mens se verhouding tot die natuur definieer op ’n wyse wat vandag beslis nog ewe geldig is:

Soms razen en tieren zij en vernielen al wat mooi en heerlijk is. Zij hakken boomen om en zetten er plompe, vierkante huizen voor in de plaats. Zij vertrappen de bloemen moedwillig en dooden voor vermaak elk dier, dat onder hun bereik komt. In hun steden, waar zij opeen kruipen, is alles vuil en zwart en de lucht bedompt en vergiftigd door stank en rook. Zij zijn geheel vervreemd van de natuur en hun medescheepselen. Daarom maken zij zulk een dwaas en droevig figuur, als zij er in terugkeeren (1949:60).

Hoewel Windekind die tradisionele Christelike geloof verwerp, maak die skrywer hom nogtans nie ’n ateïs nie. Hy is immers self deel van ’n ander, hoër orde waartoe die mens op Johannes na geen toegang het nie. Hierdie orde val juis saam met die natuur waarvan die mens vervreem is. In die woorde van Windekind: “Hier is alles harmonie, zoo volkomen zult ge ze bij menschen nooit vinden” (Van Eeden, 1949:63). En op ’n vraag van Johannes laat die skrywer hom die harmoniebegrip verder verduidelik: “Dat is hetzelfde als geluk. Het is dat, waarnaar alles streeft. Ook de menschen. Doch zij doen als jongens, die een vlinder willen vangen. Zij jagen haar juist weg door hun domme pogingen” (Van Eeden, 1949:63). Ons kry hier dus kennelik te make met die ekologiese idee van die ’natuurlike ewewig’, maar dan in abstrakte, geestelike gedaante.

Volgens Windekind is die probleem van die mens dié van die petroleumlamp, die vals lig. ’n “Onbegrepen, onweersaanbare neiging” bring “de menschen ten verderve in de schijnbeelden van dat Grootte Licht, dat hen deed ontstaan en dat zij niet meer kennen” verduidelik Windekind (Van Eeden, 1949:64).

Dit is dieselfde kwessie wat die skrywer ook die omstrede figuur van die slot laat beklemtoon. Johannes vra naamlik aangedaan:

Zijt gij Jezus, zijt gij God? ’noem die namen niet’ zeide de gestalte, ‘zij waren heilig en rein als priestergewaden en kostelijk als voedend koren, doch zij zijn tot draf geworden voor de zwijnen en tot narrekleeden voor de dwazen. Noem hen niet, want hun zin is tot dwaling, hun wijding tot spot

geworden. Wie mij kennen wil, werpe die namen weg en luistere naar zichzelf' (Van Eeden, 1949:197).

Ons is hiermee ook baie na aan die teosofisme waarvoor Van Eeden jare later (1892 en 1900) opstelle sou publiseer (Fontijn, 1990:291).³

Die konvensionele godsdiens is dus deur die mens geperverteer.⁴ Die mens moet in homself en deur sy gevoel die onsigbare betree en sy eie waarheid vind. Maar om dié punt te bereik, is 'n harmonieuse situasie met die natuur kennelik nodig en juis nie die bestaande vervreemding nie. Wanneer Windekind vir Johannes leer om te bid, word dit 'n individuele natuurdiens:

Toen zette de kleine Johannes zich op den duinrand en staarde – staarde in lang, roerloos zwijgen – totdat het hem was, alsof hij ging sterven, alsof de groote, gouden deuren van het heelal zich statig ontsloten en zijn kleine ziel het eerste licht der oneindigheid tegenzweefde (Van Eeden, 1949:66).

Ook die rigtinggewende naamlose figuur wat vir hom ten slotte die deurslaggewende keuse moontlik maak, ontmoet hy in dié soort harmonieuse omstandighede in die natuur.

4. Geestelike voedselkettings

Die ekologisme in *De kleine Johannes* gaan dus veel verder as die stoflike voedselkettings: dit word ook geestelike voedselkettings.

Wat hierdie natuurmistiek betref, is die vroeëre werk van Frederik van Eeden se vader, F.W. van Eeden, nogal verhelderend. Dit bevat naamlik etlike elemente van dié aard in ruwer, direkter vorm. Van Eeden senior word deur Fontijn (1990:41) fel "anti-christelikh" genoem. Hy was ook 'n groot kenner van die Nederlandse natuur. In 1886 verskyn sy boek *Onkruid, botanische wandelingen*.⁵ Die titel is uitdagend want met

³ Nap (1988/89:213) bring die passasie ook in verband met die *significa*, die kwessie van onsoorgvuldige taalgebruik, waarmee Van Eeden hom besig gehou het.

⁴ Wanneer Van Eeden uiteindelik in sy drama *De broeders* (1894) op dié tema terugkom, kry hy heftige teenstand van Christelike lesers (Fontijn, 1990:367).

⁵ Vir die doeleindes van hierdie artikel verwys bladsynommers van F.W. van Eeden se *Onkruid, botanische wandelingen* na die 1974-uitgawe. Die eerste uitgawe is in 1886 gepubliseer.

“onkruid” bedoel hy juis die natuurlike flora. Sy lywige werk in twee dele verskyn wel pas twee jaar na sy seun se sukseswerk in boekvorm, maar die afsonderlike opstelle dateer byna almal van jare tevore.

Van Eeden senior verlewendig sy beskrywing van die pragtige en toe nog in groot dele byna ongeskonde Nederlandse natuur op allerlei maniere, onder meer deur plante in enkele gevalle op ’n sprokiesagtige wyse aan die woord stel asook met bepeinsinge oor die verhouding tussen die mens en die natuur. Gereeld keer hy terug op die onderwerp van die menslike godsdiens (p. 228, 299, 300, 328, 356, 378), veral die oergodsdiens. Laasgenoemde is volgens hom “eene zegenende, vruchtbaar makende natuur, eene liefderijke moeder, die onder tallose namen bekend was” (Van Eeden, 1974:228). Sonder om op regstreekse manier die Christelike godsdiens te verwerp, stel hy die oergodsdiens só positief dat ’n mens moeilik ’n ander afleiding kan maak as dat hyself daarheen oorhel:

Onze ruwe heidensche voorvaders begrepen dat de mensch van brood alleen niet leven kan, dat zijn leven samenhangt met een edeler en ruimer leven, een eeuwige wereldorde – gesloten voor kortzigtigen eigenwaan – altijd open voor een kinderlijk en rein gemoed (Van Eeden, 1974:328).

Dit lyk of dit juis hierdie oergodsdiens is wat sy seun na vore haal in *De kleine Johannes*.

In sy opstel oor die Veluwe (Januarie 1880) verwys Van Eeden senior interessant genoeg ook na ’n geval wat waarskynlik as model gedien het vir die kerkdiens in *De kleine Johannes*:

Wij naderen hoog geboomte, zware eiken en dennen rondom een opene vlakte. Onnoemelijk veel papiertjes, over de grond verstrooid, zeggen ons dat daar niet lang geleden een zendingfeest geweest is. Een beoordeling van den mensch naar de overblijfsels, die men, botaniserende, van hem vindt, valt gewoonlijk schraal uit (Van Eeden, 1974:300).

Wanneer sy seun enkele jare later (1887) sy fiktiewe Christene uit ’n soortgelyke opening in die bos wegjaag, bly daar eweneens “een menigte papieren, ledige flessen en sinaasappelschillen als onooglijke sporen van hun bezoek” agter (Van Eeden, 1949:60).

Johannes se gebedservaring is ook al opgesluit in Van Eeden (1974:152) senior se stelling dat die mens deur die aanskouing van die natuur “veredeld en geheiligd” word. “Onze verhevendste gedachten, onze edelste

stemmingen ontstaan als wij alleen zijn met de natuur, alleen teenover de wjde wereld' (Van Eeden, 1974:168). In sy opstel uit 1872 oor "De omstreken van Alkmaar" (Van Eeden, 1974:145-192) verwys hy na "den geheimzinnige sluijer, die het ware wezen der dinge nog altyd voor ons verborgen houdt", in essensie die probleem waarmee die kleine Johannes te doen kry. Hy voeg daarop toe:

Geen zuivere natuurbeskouwing echter, wanneer in ons niets meer is overgebleven van de kinderlike blijdschap, die wij in onze jeugd bij het zien van bloemen en vogels en vlinders hebben gevoeld, – en blijdschap, die bij 'grootte menschen' eenigzins koud en stijf 'schoonheidsgevoel' genoemd wordt (Van Eeden, 1974:171).

Die volwassene se onvermoë om die geheim van die skoonheid raak te sien, stel hy alreeds in terme van die latere (weliswaar geykte) sleutelbeeld van *De kleine Johannes*. Dit kom naamlik "omdat zij in hun jongelingsjaren den sleutel tot de wereld hebben verloren – die het kind nog bezit" (Van Eeden, 1974:172). 'n Mens kan op grond van sy ander uitsprake toevoeg: en wat die ou heidene ook nog besit het.⁶

5. Kennisbeheptheid

Wanneer Frederik van Eeden sy kleine Johannes die sleuteltjie laat verloor, word dit allereers veroorsaak deur die naïewe twyfel en vrae wat die intellektuele kabouter Wistik wek. Dit word daarna veel daadkragtiger oorgeneem deur Pluizer en in 'n mate deur dr. Cijfer.

Die gemene Pluizer stel homself op 'n afstand van die natuur en dwing Johannes om dieselfde te doen. Die menslike vervreemding van die natuur wat Windekind aangedui het, kry in die proses 'n sistematiese aard in die vorm van wetenskapsbeoefening en die onderwys.

Die skrywer laat Windekind ook al vroegtydig waarsku teen die uitwasse van kennisbeheptheid:

Zij offeren alles op, – vergeten al hun bedrijf en geluk – en sluiten zich op tusschen dikke boeken, vreemde stoffen en werktuigen. Zij wagen hun leven

⁶ Van Tricht (1967:9) noem trouens dat Van Eeden senior nogal negatief op sy seun se suksesboek gereageer het deur te sê dit is "driekwart van mij en de rest niet veel zaaks"! 'n Vergelyking met Van Eeden senior se opstelle laat hierdie uitspraak egter oordrewe lyk.

en gezondheid, ze vergeten den blauwe hemel en de goede, milde natuur – en ook hun medemenschen (Van Eeden, 1949:80).

Soms vergeet hulle volgens hom selfs totaal wat hul doel was.

As Pluizer later die doel van die mens defmieer, is dit juis in hierdie by voorbaat verwerplik gemaakte terme: “Een mensch moet werken en zoeken. Daar ben je een mensch voor” (Van Eeden, 1949:127). Byna onmiddellik daarna relativeer hy die standpunt wat hy nogtans sal bly afdwing: geen mens weet volgens hom presies waarna hy soek nie (Van Eeden, 1949:128). Ook elders, soos ten opsigte van die godsdiens, maak die skrywer van Pluizer 'n figuur wat homself weerspreek en valsheid vertoon. Só word die positivistiese wetenskaplike benadering van die werklikheid dus ook deur karakterisering gediskrediteer.

Die breuk met die natuur wat hierdie wetenskapsbenadering inhou, word ook al vroeg beklemtoon deur die wrede manier waarop dr. Cijfer 'n konyntjie as proefdier gebruik, iets wat die pratende konyn van hoofstuk 2 se klag teen die mens terselfdertyd bevestig:

En Johannes zag het ronde, goedge oog dat zoo wijd staarde in machteloosen angst en het was of hij het herkende. Ach! was dat niet het zachte lijfje, waartegen hij gerust had in dien eersten, zalige elfennacht? (Van Eeden, 1949:136).

Dr. Cijfer verwoord ter teregwyding van Johannes die pretensieuse, kil wetenskapshouding nog helderder: “het heil van de menschheid en van de wetenschap gaat boven dat van eenige konijnen” (Van Eeden, 1949:137). Hiervoor moet Johannes swig.

Die konynpassasie bevat nogeens in sy kern 'n ekologistiese denkbild wat vandag veel wyer bekend is as waarskynlik in 1885. Volgens Fontijn (1990:291) ontdek Van Eeden self pas vyf jaar later in die najaar van 1890 die “vegetarisme”. Daarmee val die verset teen die gebruik van diereproewe (“vivisectie”) saam. Volgens Fontijn (1990:293) word Van Eeden se pleidooi vir die vegetarisme onder meer gedomineer

... door zijn afkeer van het natuurwetenschappelijke denken, in zijn ogen een groot kwaad, omdat daarin nog steeds wordt uitgegaan van ‘zucht naar zelfbehoud’ van de mens. De evolutietheorie van Darwin en Wallace hadden hem duidelijk gemaakt hoe verglijdend de grens tussen mens en dier was.

Die mens het ook volgens hom die gevoel van deernis te veel ondergeskik gemaak aan die sug na kennis.

Die wetenskap waarmee Johannes tydens sy opleiding te doen kry, loop deur die tussenkoms van Pluizer steeds uit op 'n banalisering van wat in die natuur mooi en harmonieus is en dus op 'n nagenoeg kunsmatige skepping van nog meer afstand:

Van al wat Johannes schoon en kunstig toescheen, toonde hij de onvolkomenheid en gebreken. Het gansche heer van kwalen en ellende dat mensch en dier treffen kan, toonde hij hem, met voorliefde het walgelijkste en afzichtelijkste kiezend (Van Eeden, 1949:162-163).

Met sy Pluizer-karakter vergestalt en kritiseer Van Eeden dus al op 'n vroeë stadium van sy loopbaan as skrywer en openbare figuur die verworping van die negentiende-eeuse positivistiese wetenskapsbedryf. Hierdie kritiek sluit die mensbeskouing in wat daarmee saamhang. Enersyds beweer Pluizer en dr. Cijfer immers dat die wetenskap die mens dien. Andersyds word die mens getoon as 'n doellose en valse wese – iemand wat losgemaak is van die natuur in die geïndustrialiseerde samelewing wat deur dieselfde wetenskap tot stand kom.

6. *Estetiek van de emotie*

Van Eeden se ekologistiese idees wek spanning met die naturalisme van sy mede-prosaïste onder die Tagtigers. Die naturalisme van sy mede-prosaïste was naamlik ook geënt op dieselfde positivistiese wetenskapsbeskouing. Tog sluit die klem op deernis juis weer aan by hul propagering van oop, eerlike gevoelens in die kuns en die “estetiek van de emosie” soos wat Enno Endt (1990:28) dit noem. Die ideale eienskap van dr. Cijfer, naamlik dat hy die mense bekyk “alsof hij-zelf een ander wezen ware, dat niets met hen uitstaande heeft” (Van Eeden, 1949:168), sy gevoelloosheid by sy werk, bots immers regstreeks hiermee.

Reeds vroeër op die oënskynlik skitterende dansparty maak Pluizer Johannes attent op die valsheid van die menslike emosie wat na buite gerig word: “Nu, het grootste deel van al die lachjes is leugen en gemaaktheid” (Van Eeden, 1949:145). Wanneer Johannes later uit verlange na die natuur begin huil, betig Pluizer hom juis in terme van die maatskaplike konvensie: “Kom! Johannes! – doe niet zoo raar, de menschen kijken!”

(Van Eeden, 1949:174). Die eerlike menslike ontroering wat die grondslag word vir Johannes se benadering van sy medemens nadat hy Pluizer oorwin het, kry daarteenoor uiteindelik gestalte in die naamlose figuur van die slot:

Ik was het, die u deed weenen om de menschen, terwijl gij uwe tranen niet begrijpen kondet. Ik was het, die u deed liefhebben, waar gij uwe liefde niet verstondt. Ik ben bij u geweest, en gij hebt mij niet gezien, ik heb uwe ziel bewogen en gij hebt mij niet gekend (Van Eeden, 1949:197).

7. Walden: van allegorie na praktyk

Die benadering waarop hierdie allegorie afstuur, word ook die grondslag vir die manier waarop Van Eeden dertien jaar later in sy Walden-eksperiment sy ekologistiese siening in die praktyk probeer beoefen.

Teen daardie tyd is hy nie net meer die gewilde jong skrywer nie. Hy het al 'n reeks aktiwiteite agter die rug waarmee hy kritiese reaksies uit 'n verskeidenheid oorde ontlok het en hy tel onder die mees omstrede figure in Nederland. Met min van sy optredes het hy egter soveel weerlig op hom getrek as met die verkondiging van sy idees oor maatskaplike onreg wat hy met Walden wil probeer regstel.

Hy gryp hierin naamlik nie slegs terug op die idees van Thoreau nie, maar selfs nog verder na wat 'n mens onder meer teenkom by Jean Jacques Rousseau. Hierdie idees impliseer dat ongelykheid en uitbuiting begin by eiendomsbesit en dat die mens liever moet terugkeer tot die natuurlike toestand waarby die grond nog nie verdeel is tussen die mense nie. Vir die uitbuiting van die een mens deur 'n ander gebruik Van Eeden 'n term uit die natuur: "parasitisme" (Van Hettinga Tromp, 1983:66).

Van Eeden se siening dat die mens en die natuur deel vorm van 'n organiese eenheid, maak hom egter terselfdertyd anti-revolusionêr. Die soort radikale omwenteling wat die Marxiste wil, verwerp hy as gevaarlik. Maatskaplike veranderinge wat nie deel uitmaak van 'n organiese groei van die hele liggaam, dit wil sê die hele maatskappy nie, kan volgens hom geen sukses wees nie. Hy bly hierby ook bang vir 'n benadering wat alleen op rasonale gronde uitgewerk is. Nie die rede nie, maar die gevoel moet aan die beginpunt van politieke hervorminge staan.

Dié standpunte laat hom nie slegs bots met die radikalistiese politikus Domela Nieuwenhuys nie, maar vervreem hom van sy ou linkse literêre vriende soos Gorter, Van der Goes en Henriëtte Roland Holst, almal lede van die destydse Sociaal Democratische Arbeiders Partij.

In 1898 koop hy 'n stuk grond by Bussum vir sy kolonie. Hy laat 'n aantal hutte bou volgens 'n argiteksonwerp om eenvoud, maar betreklike gerief vir die koloniste te verseker. Volgens die ideaal van Thoreau moet die inwoners van hul eie opbrengs leef. Van Eeden wil die kolonie egter geen oord maak vir mense wat aan die samelewing wil ontvlug nie. Wat hy soek, is wins wat gebruik kan word om nog grond by te koop. So meen hy is landwye uitbreiding moontlik. En met 'n landwye netwerk van sulke koöperatiewe landboukolonies kan die kapitalisme bestry word. In 1901 sit Van Eeden dié strategie uiteen in 'n pamflet met die optimistiese titel "Binnenlandse kolonisasie". Hy is 'n leidende krag by die vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit wat eweneens in 1901 saam met verwante groepe opgerig word. Sy slagspreuk in dié jare is "Werkers! Werk voor elkander!" Geklee in sy spesiale Manchesterpak wat hy laat maak het om in Walden te dra smous hy soms self met die kolonie se groente in die strate van Bussum.

Teen 1907 was dit egter lkabod met die kolonie en die groot hoeveelhede eie kapitaal wat Van Eeden daarin gestee het. Die mislukking het verskeie oorsake. Volgens Fontijn (1990:433-434) het die skrywer onder meer te veel betaal vir grond wat nie werklik geskik was vir landbou nie. Die intellektueles en kunstenaars onder die koloniste het wel gesellig gediskusseer, maar verder veral uitgeblink in luiheid. Slegs die boere en arbeiders wat deelgeneem het, het die bedryf enigsins aan die gang gehou. Ook interne botsings het bygedra tot die ondergang.

Reeds in 1906 kla Van Eeden in 'n opstel getitel "Gemeenschappelijk bezit" oor die koloniste se gebrek aan verantwoordelikheid: "Ronduit moet ik verklaren dat wat ik tot nu toe van Gemeenschappelijk Bezit heb gezien, altijd uitliep op verwaarlozing" (*De Pionier*, 29 September 1906). Hierdie situasie is volgens hom daaraan te wyte dat die menslike samelewing nog nie vir gemeenskaplike besit gereed is nie.

Ook oor hierdie grootse poging van Van Eeden om die mensdom terug te

bring na harmonie met mekaar en die natuur, het sy Windekind dus blykbaar tog gelyk gehad:

Onder menschen wacht u eindeloos verdriet, verveling, vermoeyenis en zorg. Dag aan dag zult gij tobben en zuchten onder den last van uw leven. Zij zullen uwe teedere ziel stooten en pijnigen door hun grofheden. Zij zullen u ter dood vervelen en martelen ... (Van Eeden, 1949:62).

Bronne

- Endt, E. 1990. *Het festijn van Tachtig*. Amsterdam : Nijgh en Van Ditmar.
- Fontijn, J.C. 1990. *Tweespalt, het leven van Frederik van Eeden tot 1901*. Amsterdam : Querido.
- Gera, J. 1991. Frederik van Eeden and Lev Tolstoy. *Dutch Crossing*: 24-34, Spring.
- Kloos, W. 1904. *Veertien jaar Literatuur-Geschiedenis, deel II*. Amsterdam : Van Looy.
- Nap, H.J.W. 1988/89. De woorden zijn twee orden. *Spektator*, 18(3):211-228.
- Pijffers, W. 1991. Milieubewust per donderpreek. *NRC Handelsblad*: 18-12.
- Thoreau, H.D. 1972 (eerste uitgawe 1894). *Walden*. Amsterdam : Meulenhoff.
- Van Eeden, F. 1906. Gemeenschappelijk bezit. *De Pionier*, Sept. 29.
- Van Eeden, F. 1894/1939. *De broeders*. Amsterdam : Wereldbibliotheek. (Eerste uitgawe 1894.)
- Van Eeden, F. 1949. *De kleine Johannes*. Deel I. 's Gravenhage : Mouton. (Eerste uitgawe 1887.)
- Van Eeden, F.W. 1974. *Onkruid, botanische wandelingen*. (2 dele.) Haarlem : Schuyt. (Eerste uitgawe 1886.)
- Van Hettinga Tromp. 1983. Van Eeden en "Walden". In: Van Tricht, H.W. *Onzeekerheid is leeven*. Leiden : Nijhoff. p. 66-75.
- Van Stokkom, B. 1987. *Ecologisme*. Den Haag : Stichting Burgerschapskunde.
- Van Tricht, H.W. 1967. De merkwaardige vader van Frederik van Eeden. In: *Frederik van Eeden-genootschap, mededeling XXII*, November 1967, Amsterdam. p. 2-15.